

УДК 069.4:929.6(477)

ОСОБЛИВОСТІ ВІДОБРАЖЕННЯ ТЕМИ ДЕРЖАВНОГО ГЕРБА
УКРАЇНИ ЕКСПОЗИЦІЙНИМИ ЗАСОБАМИ: З ДОСВІДУ
НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАПОВІДНИКА «ХОРТИЦЯ»

Анастасія Василенко,
науковий співробітник відділу
науково-експозиційної роботи.

Світлана Копилова,
завідувачка відділу
науково-експозиційної роботи.

Наталія Чергик,
старший науковий співробітник
відділу науково-експозиційної роботи.

В сучасній українській культурі збереглися священні знаки-символи, історія виникнення яких сягає в глибину тисячоліть. Тризуб є одним з найархаїчніших та найпоширеніших сакральних знаків людської цивілізації. Загальноновизнано, що зображення тризуба відомі на українських землях з IV–III тис. до. н.е. У киево-руську добу тризуб став знаком князя Володимира Великого. Своєрідний ренесанс тризуба відбувся на початку XX ст. під час розробки державної символіки УНР [1]. У 1992 році спеціальною Постановою Верховної Ради України тризуб був затверджений як Державний герб України або малий Державний Герб України [2]. З того часу щороку 19 лютого в Україні ця пам'ятна дата відзначається на державному рівні.

Звертаючись до наукових студій за вищезазначеною тематикою, зауважимо на ґрунтовній праці – монографії О. Бєлова й Г. Шаповалова «Український тризуб: історія дослідження та історичний реконструкт», у якій висвітлюється історія вивчення українського тризуба у XIX – на початку XXI ст. та доведено походження сучасного Державного герба України від поєднання двох прадавніх символів – хреста та якоря [3]. Питання створення

Державного Герба України розглянуто у виданні С. Вовканича «Державні Герби України: світоглядні імперативи і національна єдність» [4]. В роботі О. Пастернака «Пояснення тризуба, герба Великого Київського Князя Володимира Святого» автор звертається до проблематики походження символу та проводить його геральдичний, історичний і культурний аналіз [5]. Серія публікації В. Сергійчука, яка вийшла на початку 90-х років минулого століття, присвячена традиціям використання українцями гербів, прапорів, гімнів протягом тисячоліть, розглядається еволюція національних символів тощо [6; 7]. Акцент на значенні державного герба у розвитку української народної культури та життєтворенні українців зроблено у статті С. Болотенюка, П. Харченка «Тризуб – символ світогляду українців» [8]. Дослідження С. Шумила «Тризуб із хрестом: 100 років боротьби за право на існування» присвячене подіям проголошення тризуба Володимира Великого державним гербом України, що відбувалися більше ста років тому [9].

Наукове опрацювання проблематики державної символіки України, що знайшло своє вираження в різноманітних проявах наукового та культурологічного дискурсів, активно використовується як підґрунтя для тематичної експозиційної репрезентації. На вшанування пам'ятної події музейні установи до цієї дати створюють відповідні виставкові проекти.

Серед таких виставок можна відзначити спільний проект Українського інституту національної пам'яті й видавництва «Родовід» «Символ твоєї свободи» (2018). Він був створений до 100-річчя Державного герба України й розповідав про еволюцію символу тризуба від часів Русі до сьогодення. Виставка демонструє зображення Тризуба в інтерпретаціях різних митців: В. Кричевського, Г. Нарбута, П. Ковжуна, Р. Лісовського, М. Битинського, Н. Хасевича, С. Гординського, А. Гречила, І. Турецького, О. Кохана та ін. Проект був представлений у Національному музеї історії України, а у форматі пересувної виставки демонструвався на банерних стендах в краєзнавчих

музеях Запоріжжя, Кропивницького, Вінниці, Тернополя тощо [10; 11; 12; 13; 14; 15; 16].

Цікавим експозиційним досвідом на тему Державного герба України стала виставка до дня Української Державності у Кам'янець-Подільському державному історичному музеї-заповіднику (2023). В експозиції «Історія грошей» експонувався набір із трьох пам'ятних монет у сувенірній упаковці «Державні символи України», які Національний банк України ввів у обіг 29 листопада 2022 року: «Наш герб», «Наш стяг» та «Наш гімн». Таким чином була започаткована серія пам'ятних монет «Українська держава», в яких втілюється національна ідея, відображається історична тяглість української державності, а саме: «Наш герб» – Наше коріння, «Наш стяг» – Наша душа, «Наш гімн» – Наше гасло [17].

19 лютого 2025 року з нагоди святкування Державного герба України Національний заповідник «Хортиця» спільно з Громадським історико-етнографічним ставрографічним Музеєм Хреста презентував виставку «Тризуб: від містичного до героїчного».

Виставка була розташована в інтер'єрній експозиції «Будинок кошового отамана» історико-культурного комплексу «Запорозька Січ». Вибір даної локації обумовлений необхідністю продемонструвати зв'язок державної символіки із добою запорозького козацтва.

Проект реалізовано за допомогою двох методів створення експозиційного середовища: тематичного та ансамблевого. Перший було задіяно для репрезентації тематичної колекції V ст. – середини XX ст. із зібрання історика-ставрографа В. Векленка, а саме: настінний дерев'яний хрест 1941 р. (Рис. 1, 2), хрестова згарда XX ст. (Рис. 3, 4) та срібний перстень із сердоліковою вставкою V–VI ст., на якій можна побачити зображення дельфіна із тризубом (Рис. 5).

Рисунок 1. Настінний дерев'яний хрест 1941р. Фото інформаційно-видавничого відділу Національного заповідника «Хортиця».

Рисунок 2. Напис на зворотному боці настінного хреста. Фото інформаційно-видавничого відділу Національного заповідника «Хортиця».

Цей комплекс було облаштовано в окремій скляній прозорій вітрині, що дозволило органічно його вписати в загальну інтер'єрну композицію (Рис. 6.).

Рисунок 3. Згарда хрестова з п'яти хрестів XX ст. Фото Н. Чергик.

Рисунок 4. Фрагмент вітрини зі згардою хрестовою. Фото інформаційно-видавничого відділу Національного заповідника «Хортиця».

Рисунок 5. Зображення дельфіна із тризубом на срібному перстні. Фото Н. Чергик.

Рисунок 6. В. Векленко на відкритті виставки. Фото інформаційно-видавничого відділу Національного заповідника «Хортиця».

Другий ансамблевий метод був використаний для утворення власне світлиці «Будинку кошового отамана», де представлена колекція зброї та предметів побуту з фондозбірки Національного заповідника «Хортиця». Звертають на себе увагу кахляна груба, різьблений сволок, шафа та письмовий стіл, набір скляного та керамічного посуду, зроблені за зразками пам'яток XVII–XVIII ст. (Рисунок 7, 8, 9, 10). Зазвичай у світлиці очільника Війська Запорозького Низового проходили старшинські наради. На них був присутній військовий писар, атрибутом влади якого була печатка із зображенням козака з мушкетом [18]. На початку XX ст. цей мотив використав відомий український художник-графік, ректор Української академії мистецтв Г.Нарбут, якого можна сміливо вважати творцем естетики української державності часів УНР та Гетьманату Скоропадського. Під час створення ескізу герба УНР він використав зображення лицаря із мушкетом, над яким розташував тризуб [19]. Так, в одному творі митець показав

Рисунок 7. Шафа та письмовий стіл у світлиці Будинку кошового отамана. Фото А. Василенко.

Рисунок 8. Письмовий стіл в будинку кошового отамана. Фото А. Василенко.

Рисунок 9. Набір скляного та керамічного посуду у шафі Будинку кошового отамана. Фото А. Василенко.

Рисунок 10. Кахляна груба у Будинку кошового отамана. Фото А. Василенко.

тяглість української державності, поєднавши одним символом – тризубом часи Володимира Великого та козацьке бароко.

Таким чином, репрезентуючи в контексті інтер'єрного об'єкту окремий тематичний комплекс артефактів, автори виставки:

- продемонстрували дієвість поєднання двох експозиційних методів: ансамблевого та тематичного,
- утворюючи своєрідну експозиційну ремінісценцію Нарбутівського підходу, досягли поставленої мети – продемонструвати зв'язок державної символіки із добою запорозького козацтва.

В подальшому автори публікації вбачають перспективність застосування зазначених експозиційних прийомів в ході майбутньої реекспозиції Музею історії запорозького козацтва.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Babak I. Istorychne znachennia tryzuba yak symbolu Ukrainy. *Etnichna istoriia narodiv Yevropy*. 2008. Vyp. 27. S. 127–129.
2. Pro Derzhavnyi herb Ukrainy: Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy № 2137-XII, vid 19 liutoho 1992 roku. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2137-12#Text> (дата звернення 19.11.2025).
3. Bielov O.F., Shapovalov H.I. Ukrainskyi tryzub: istoriia doslidzhennia ta istorychnyi rekonstrukt: monohrafiia. Zaporizhzhia: Dyke Pole, 2008. 264 c.
4. Vovkanych S.Y. Derzhavni Herby Ukrainy: svitohliadni imperatyvy i natsionalna yednist: monohrafiia. Lviv: IRD NAN Ukrainy, 2008. 35 s.
5. Pasternak O. Poiasnennia tryzuba, herba Velykoho Kyivskoho Kniazia Volodymyra Sviatoho: vyd. 2-e. Praha: Proboiem, 1941. 64 s. URL: <https://spadok.org.ua/books/pasternak-poyasnennya-truzuba.pdf> (дата звернення 19.11.2025).
6. Serhiichuk V.I. Natsionalna symbolika Ukrainy: nauk.-khudozh. kn. dlia sered. ta st. shk. viku. Kyiv: Veselka, 1992. 106 c.
7. Serhiichuk V.I. Dolia ukraïnskoï natsionalnoï symboliky. Kyiv: Znannia, 1990. 46 c.
8. Boloteniuk S.V., Kharchenko P.A. Tryzub – symbol svitohliadu ukrainsiv: monohrafiia. Kyiv: Feniks, 2008. 179 s.
9. Shumylo S. Tryzub iz khrestom: 100 rokiv borotby za pravo na isnuvannia. Pam’iatky Ukrainy. Kyiv. 2019. 49 s.
10. Vystavka do 100-richchia Derzhavnoho herba Ukrainy. URL: <https://old.uinp.gov.ua/news/vistavka-do-100-richchya-derzhavnogo-gerba-ukraini> (дата звернення 19.11.2025).
11. Vystavka «Symbol tvoiei svobody. 100 rokiv Derzhavnoho herba Ukrainy». URL: <https://uinp.gov.ua/vystavkovi-proekty/vystavka-symbol-tvoyeyi-svobody-100-rokiv-derzhavnogo-gerba-ukrayiny> (дата звернення 19.11.2025).

12. Vystavka «Symvol tvoiei svobody». URL: <https://gmuseum.org.ua/v.php?ix=pg&r=10> (дата звернення 19.11.2025).
13. V oblasnomu tsentri vidkryto vystavku, prysviachenu 100-richchju herbu Ukrainy. URL: <https://www.zoda.gov.ua/news/44102/v-oblasnomu-tsentri-vidkrito-vistavku,-prisvyachenu-100-richchju-gerbu-ukrajini.html> (дата звернення 19.11.2025).
14. Den ukraïnskoi derzhavnosti. U Kropyvnytskomu prezentuiut vystavku «Symvol tvoiei svobody». URL: <https://suspilne.media/kropyvnytskiy/538941-den-ukraïnskoi-derzhavnosti-u-kropivnickomu-prezentuut-vistavku-simvol-tvoei-svobodi/> (дата звернення 19.11.2025).
15. U Vinnytsi vidkryly vystavku «Symvol tvoiei svobody. Istoriiia ukraïnskoho herba». URL: <https://naparisi.com/u-vinnyczi-vidkryly-vystavku-symvol-tvoyeyi-svobody-istoriya-ukrayinskogo-gerba/> (дата звернення 19.11.2025).
16. U ternopilskomu muzei vidkryly vystavku do Dnia Derzhavnoho herba Ukrainy. URL: <https://suspilne.media/ternopil/687758-u-ternopilskomu-muzei-vidkrili-vistavku-do-dna-derzhavnogo-gerba-ukraini/> (дата звернення 19.11.2025).
17. 28 lypnia – den Ukraïnskoi Derzhavnosti. URL: [https://www.facebook.com/watch/?v28 lypnia – den Ukraïnskoi Derzhavnosti. =833810484821277](https://www.facebook.com/watch/?v28_lypnia%20-%20den%20Ukraïnskoi%20Derzhavnosti.%20=833810484821277) (дата звернення 19.11.2025).
18. Sytyi I.M. Zaporozki pechatky: koshovi, sudovi, palankovi. Voienna istoriia. 2009. № 4. S. 81–92.
19. «Syla natsii, shcho vidrodzhuietsia» URL: <https://day.kyiv.ua/article/istoriya-i-ya/syla-natsiyi-shcho-vidrodzhuyetsya> (дата звернення 19.11.2025).